

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

İBN ACİBE'NİN *EL-BAHRÜ'L-MEDİD FÎ TEFŞİRİ'L-KUR'ÂNİ'L-MECİD* ADLI
ESERİNDE KİRÂAT HUSUSU VE KİRÂAT-TASAVVUF İLİŞKİSİ

İBN ACİBE'S APPROACH TO RECITATIONS AND ITS EFFECT ON SUFI
INTERPRETATIONS IN HIS WORK *AL-BAHR AL-MEDİD FÎ TAFŞİR AL-QUR'ÂN
AL-MECİD*

İmran ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
/ Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat; ORCID ID: 0000-0001-6598-8943; e-mail: imran.celik@
erdogan.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 12 Temmuz 2023 / 12 July 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 5 Kasım 2023 / 5 November 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Güz 2023 / Autumn 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 2

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere
uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is
declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and
writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Kur'an, derin ve coşkun bir deniz gibidir. Kur'an'ın deryasına dalan müfessirler, onun hakikatlerini ve hikmetlerini insanlığa açıklamak gibi bir görevi yerine getirme gayretindedirler. Kur'an, tarih boyunca farklı yaklaşımlarla pek çok defa tefsir edilmiştir. Sufiler de kendilerine özgü yorum metotları ile Kur'an'a yaklaşmışlardır. Bu ekolün son temsilcilerinden olan İbn Acîbe de (ö. 1224/1809) işârî tefsirinde bu hakikatleri ve hikmetleri açıklamaya çalışmıştır. İbn Acîbe, hadis, fıkıh, kelam ve dil alanında eserleri olup daha çok tasavvufî tefsiriyle tanınsa da kırâatlere dair teorik bilgileri ve sadece mütevâtir rivayetleri ele aldığı, *ed-Dürrü'n-nâsire fî tevcihi'l-kırâati'l-mütevâtire* adlı bir telif sahibidir. Bu çalışmada ise O'nun *el-Bahrü'l-medîd fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı tefsirinde kırâatleri nasıl ele aldığı ve kırâat-tasavvuf ilişkisine dair görüşleri çalışılmıştır. Çalışmada İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-medîd* tefsirinde kırâatlerin tarihi, tasnifi, kırâat imamları, yedi harf gibi problematik konularına teorik olarak yer vermediği görülmüştür. Kırâat farklılıklarına çokça yer verdiği, bunlardaki mana değişimlerini ele aldığı, Arap dil kaideleri ile değerlendirerek yorumuna yansıttığı tespit edilmiştir. Sadece mütevâtir rivayetleri ele aldığı kırâate dair *ed-Dürrer* adlı müstakil eserinin aksine tefsirinde on dört kırâate yer verdiği görülmüştür. Ancak bu farklı okuyuş keyfiyetini tasavvufî yorum yaparken ele almadığı tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle kırâat farklılığına konu olan kelimelerin, işârî yorum yapmak için imkân tanımadığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tasavvuf, İbn Acîbe, İşârî Tefsir, el-Bahrü'l-medîd, Kırâat-Tasavvuf İlişkisi.

Abstract

The Qur'an is like a deep and raging sea. The commentators, who plunge into the sea of the Qur'an, strive to fulfill the task of explaining its truths and wisdoms to humanity. The Qur'an has been interpreted many times with different approaches throughout history. Sufis also approached the Qur'an with their own interpretation methods. Ibn Acîbe (ö. 1224/1809), one of the last representatives of this school, tried to explain these truths and wisdoms in his ishari interpretation. Although Ibn Acîbe has works in the fields of hadith, fiqh, theology and language, and is mostly known for his mystical commentary, he wrote a copyright named *ed-Dürrü'n-nâsire fî tawcihi'l-kırâti'l-mutawatire*, in which he deals with theoretical information about recitations and only mutawâtir narrations is the owner. In this study, how he handled the recitations in his tafsir called *al-Bahrü'l-medîd fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd* and his views on the relationship between recitation and mysticism were studied. In the study, it was seen that Ibn Acîbe did not theoretically include problematic issues such as the history of recitations, their classification, Imams, seven letters in *al-Bahrü'l-medîd* tafsir. It has been determined that he gives a lot of place to the differences in recitation, deals with the meaning changes in them, evaluates them with the Arabic language rules and reflects them in his interpretation. It has been seen that, unlike his independent work, *ed-Dürrer*, which deals with only mutawatir narrations, he includes fourteen recitations in his tafsir. However, it has been determined that he did not consider this different reading quality while making mystical interpretations. In other words, it has been concluded that the word(s) that are the subject of the difference in recitation do not allow him to make an ishari interpretation.

Keywords: Recitation, Sufism, İbn Acîbe, Sufi Tafsir, Bahrü'l-medîd, Relation between Recitation and Sufism.

Giriş

İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd* adlı işârî tefsiri ile tanınsa da kırâat, hadis, fıkıh, kelam, dil, tasavvuf ve diğer farklı alanlarda da¹ ilim dünyasına kırk üç eser kazandırmış bir alimdir.² Küçük yaşlardan itibaren Kur'an ve kırâat eğitimi alan İbn Acîbe, itikadî olarak Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur.³ Kendisinin en çok tanınmasına vesile olan *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsirinden önce kırâat alanı ile ilgili *ed-Dürerü'n-nâsire fî tevcihi'l-kırâati'l-mütevâtire* adlı müstakil bir kitap kaleme almıştır. *ed-Dürerü'n-nâsire* adlı eserinde kırâat alanı ile ilgili temel hususları mukaddime bölümünde ele almıştır. Kırâat imamaları ile ilgili bilgiler verdikten sonra kırâat sahasında, Kâri'nin adabı, Kur'an'ın fazileti, kırâat rivayetlerindeki farklılıklara değinmiştir. Kırâat alanının tartışmalı konusu ahrufu's-seb'a ve Hz. Osman (ö. 35/656) Mushafı'nın ahrufu's-seb'a rivayetlerini kapsayıp kapsamadığı ve günümüzde bilad-ı İslâm'da okunan Kur'an rivayetlerinin Hz. Osman'ın istinsah çalışmasındaki durumunu tartışmıştır. Daha sonra kırâat ihtilaflarının faydası ve istiâze ve besmele konusunu yazmıştır. En son olarak da Kur'an'ın tüm sûrelerindeki mütevâtir kırâat ihtilaflarını ele almıştır.⁴

İbn Acîbe'nin hem Kur'an'ın batinî yorumu şeklinde ifade edilen işârî bir tefsir yazması hem de Kur'an'ın lafzî yönü, kelimelerin yapısına dair araştırma yapan kırâat alanıyla ilgili eserler telif etmesi calib-i dikkat bir husus kabul edilebilir. Bir diğer ifade ile kabuk ve öz şeklinde de zikredilebilecek iki alanı bir araya getirip getirmediği, kelimelerdeki kırâat farklılıklarını işârî yorum yaparken ele alıp almadığı, eğer alıyor ise nasıl değerlendirdiği önemli bir konu kabul edilebilir. Kırâat farklılıklarının tefsir, fıkıh, kelam, itikadi ve amelî mezhepler gibi alanlarda mananın farklılaşmasına, zenginleşmesine ve farklı yorumlanmasına imkân tanıdığı malum bir durumdur. Tarihi süreçte bu konularda pek çok eser verildiği de vâkidir. Ancak bu zenginliğin kırâat-tasavvuf sahasında da manayı derinleştirmeye, yorum zenginliğine ve farklı anlamaya imkân tanıyıp tanımadığına bakmak için tasavvuf alanında son dönemde yazılan *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsir bu çalışmada ele alınmıştır. Kırâat farklılığına konu olan âyetleri tasavvufî yorumla taşıyıp taşımadığı ve eğer böyle değerlendirdiği âyet(ler) var ise bunu nasıl yorumladığı yine önem arz etmektedir.

- 1 Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), 19/294; Kadir Taşpınar, "ed-Dürerü'n-Nâsire fî Tecihi'l-Kırâati'l-Mütevâtire Adlı Eseri Bağlamında İbn Acîbe'nin Kırâat Yönü", *Mütefekkir* 8/16 (2021), 105.
- 2 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Kahire: Dr. Hasan Abbas Zeki, 2002), 1/27-32.
- 3 Dilaver Selvi, "Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayati, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 265.
- 4 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *ed-Dürerü'n-nâsire fî tevcihi'l-kırâati'l-mütevâtire* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971).

Farklı okuyuşların kaynağı Kur'an'ın nazil olduğu dönemdir. Kıraat imamları yaşadıkları bölgede meşhur olan kıraatler arasından tercihte bulunmuşlardır. Müfessirler de Kur'an'ı tefsir ederken kıraat farklılıklarına temas etmişler; bu temas usul konularına dair olduğu gibi ferşu'l-huruf bağlamında da olmuştur. Kırâatlerin sahih mi şâz mı olduğu, daha çok kırâat eserlerinin konusu olmuşken, müfessirler üzerinde kıraat ihtilafı gerçekleşen kelimeye daha çok mana boyutu ile yaklaşmış ve anlamın zenginleştirilmesi noktasında kelimenin yapısal farklılıklarının elverdiği manaya ulaştırılması çabası içerisinde olmuşlardır.

Tefsir tarihinde ilk dönem, klasik dönem ve son dönemdeki bütün tefsirlerde az çok kırâat değerlendirmesi yani âyeti tefsir ederken verilecek manaya etki etmesi açısından kırâat farklılığından yararlanma çabasını görmek mümkündür. Bu durum rivayet tefsirlerinden dirayet tefsirlerine kadar görülebildiği gibi, daha sonra zenginleşen tefsir çeşitliliği birikimi yanında filolojik tefsir, fikhî tefsir, hadislerle tefsir, bilimsel tefsir, sosyolojik tefsir ve psikolojik tefsir mahiyetindeki tefsir eserlerinde ve tasavvufî tefsirlerde de görülen bir durumdur. Bu tefsir çeşitliliği hem İslâm'ın dünyanın farklı coğrafyalara yayılması ve yeni toplum yapıları ile karşılaşmasından hem de insanlığın geldiği çağda, o toplumların ilmi gelişmişlikleri ve ihtiyaçları gereği âlimlerin bu ilimlere yönelimlerinden kaynaklanan bir durum olarak yorumlanabilir.

Tasavvufî tefsir akımı, tarihi süreçte elde ettiği birikim gereği Kur'an'ın gerek zahiri gerek batınî yorumuna katkıda bulunmuş bir ilim dalıdır. İbn Acîbe de yakın dönemde yaşamış bir mutasavvıf alim olması nedeniyle eserinde 1200 yıllık İslâm tasavvuf düşüncesi birikimini yorumlarına yansıtma imkânı bulmuş bir müfessirdir. Gerek işârî tefsir mahiyetindeki eseri gerek kırâat ile ilgili değerlendirmeleri bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

İbn Acîbe daha çok işârî tefsir örneklerinden olan *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsiri ile tanınsa da kırâat alanına dair daha erken dönemde yazdığı *ed-Dürerü'n-nâsire fî tevçîhi'l-kırâati'l-mütevâtire* adlı müstakil eseri ile de dikkat çekmektedir. *ed-Dürerü'n-nâsire* adlı kırâat kitabı, Taşpınar tarafından tetkik edilmesine rağmen,⁵ *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsiri kırâat açısından henüz değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada bir makalenin kapsamı çerçevesinde İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-medîd*'i dikkate alınarak kırâatlere yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Düşünce tarihimizde tasavvuf ve kırâat arasında da bir ilişkinin olup olmadığı farklı zamanlarda sorgulanan bir husus olmuştur.⁶ Bu, İbn Arabî

5 Kadir Taşpınar, "ed-Dürerü'n-Nâsire fî Tevçîhi'l-Kırâati'l-Mütevâtire Adlı Eseri Bağlamında İbn Acîbe'nin Kırâat Yönü", *Mütefekkir* 8/16 (2021), 103-120.

6 Süleyman Derin, "Sûfi Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV (Kıraat İlmi ve Problemleri)*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2001); Mehmet Dağ, "Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gü-

(ö. 638/1240) ve Necmeddîn-i-Kübra (ö. 618/1221) gibi mutasavvıf müfessirlerin eserlerinde de görülen bir yaklaşımdır.⁷ Örneğin, Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî (1813-1894), *Levâmiu'l-ukûl* adlı eserinde kırâatlerin kaynağına dair meşhur hadisleri ele alırken tasavvufî bir bakış açısı ile yaklaşmakta; “Kur'an'ı yedi harf üzere okumakla emrolundum. Hepsi şafî, kafîdir.”⁸ hadisini “şafî” müminlerin kalplerine şifa kaynağı, “kafî” ise Kur'ân'ın icaz yönü ile Hz. Peygamber'in doğruluğunu ispat ettiği anlamı vermektedir. Yine kırâat-tasavvuf arasındaki bağlantı için zâhir, lafız, bâtın ise manadır. Bir başka ifade ile zâhir, tilavet ve rivayet, bâtın ise anlayış ve dirayettir şeklinde yorum getirmektedir.⁹ Gümüşhanevî'nin yapmaya çalıştığı ve Mehmet Dağ'ın ise katılmadığı¹⁰ bu yaklaşım, bir diğer taraftan değerlendirildiği zaman mutasavvıfların kırâat farklılıklarına dair hadislerde bile batınî yorum arama çabalarının olduğu şeklinde yorumlanabilir.

İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eserini mensubu bulunduğu Şâzeliyye tarikatının Derkâviyye kolu şeyhlerinden Muhammed b. Habîb el-Bûzîdî (ö. 1229/1814) ve Ebû Abdillâh Muhammed el-Arabî b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şerîf ed-Derkâvî'nin (ö. 1239/1823) tavsiyesi üzerine yazdığını ifade etmektedir.¹¹ *el-Bahrü'l-medîd* üzerine Fransız Müslüman ilim adamı Ali Abdülhâlik tarafından doktora çalışması yapılmıştır. Ancak en önemli çalışmayı Dr. Hasan Azzûzî yapmış ve 2001 yılında Mağrib'de basılmıştır.¹² Ülkemizde ise hakkında akademik çalışmalar yapılan eser,¹³ Dilaver Selvi tarafından tercüme edilmiş ve aynı isimle birlikte 11 cilt şeklinde 2019 yılında basılmıştır.¹⁴ Ancak bu çalışmada, kırâatlerle ilgili çoğu mesele tercümeyle yansıtılmamıştır. Şöyle ki kırâat farklılığı olan âyetlere müracaat edildiği zaman, -eser aslında ciddi anlamda bilgi ihtiva etmesine rağmen- çoğunlukla ilgili âyette sanki hiç kırâat farklılığına dair bir şey söylenmemiş

müşhanevî Örneği”, I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî Sempozyumu, ed. İhsan Günaydın (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013); Ahmet Arif Akbaba, “İşârî Veçhesiyle Tefsîru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu”, *Dergiabant* 9/2 (2021), 725-747.

7 Derin, “Sûfi Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi”, 342-344.

8 İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, ed. Ahmet Muhammed Şakir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/26.

9 Dağ, “Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği”, 450.

10 Dağ, “Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği”, 450.

11 Selvi, “İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayati, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, 268; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 129.

12 Selvi, “İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayati, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, 269.

13 İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Ay, *Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından “el-Bahrü'l-Medîd”* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010); Ramazan Emektar, “Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-Medîd Adlı Tefsiri”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 25 (ts.), 217-222; Abdurrahim Kaplan, “İşârî Tefsir Geleneğinde Coğrafi Unsurların Yorumlanması: El-Bahrü'l-Medîd Örneği”, *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2020), 129-154.

14 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2019.

gibi davranıldığı gözlemlenmiştir.¹⁵ Halbuki İbn Acîbe, bahse konu âyette bu çalışmada ele alındığı yaklaşımı, üslubu ve izah şekli ile pek çok kırâat farklılığından bahsettiği görülmektedir.

1. Kırâatlere Yaklaşımı

İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-medîd* eseri ciddi bir kıraat birikimine sahiptir. Öne çıkan iki önemli yaklaşımı Arap dil kaidelerini ve kıraat farklılıklarını, Kur'an'ı anlamak metodu olarak yoğun bir şekilde kullandığıdır. İbn Acîbe, ele aldığı âyeti önce bir başka âyet ile izah etmektedir. Daha sonra filolojik tahliller, kırâat farklılıkları, Hz. Peygamber'in hadisleri, esbâb-ı nüzul rivayetleri ve fikhî hükümleri dikkate alarak tefsir etmektedir.¹⁶ Ancak daha öne çıkan ve meşhur olan yönü ise "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" şeklinde açtığı yeni bir başlıkla tasavvufî yorumlara yer vermesidir. Kırâat farklılıklarını ele alırken ise daha çok dil ile ilişkisi bağlamında değerlendirmektedir. Kelimedeki okuyuş farklılığını önce ilgili kelimenin cümledeki 'rabı, okuyuşta ki farklılaşan pozisyonunu da dikkate alarak izah etmeyi tercih etmektedir. Yani kırâate konu olan bütün kelimeleri değil sadece tefsir etmekte olduğu âyete farklı bir anlam katacağını düşündüğü ferşu'l-huruf'a dair kelimenin kırâat farklılığını ele almakta ve değerlendirmektedir.¹⁷ Bu eserde kıraatlerle ilgili teorik konulara yer vermemekte, sadece manaya etki edeceği yerde kıraat hususunu bu minvalde ele almaktadır.

2. Kırâat Kaynakları

İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*'de genel anlamda temel kıraat kaynaklarından istifade etmekle birlikte ilk dönem eserlerinden daha çok Mekkî b. Ebî Talîb'in (ö. 437/1045) *el-Keşf 'an vücihi'l-kırâ'âti's-seb' ve i'lelihâ ve hücecihâ*'inden istifade ettiği dikkat çekmektedir.¹⁸ Bunun yanı sıra kırâat farklılıklarını ifade ederken son dönem eserlerinden olan ve on dört kırâati hâvi Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) kırâat ilmine dair *İthâfî fuzalâi'l-beşer* adlı eseri de temel başvuru kaynağıdır.¹⁹

İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsirinde kıraat ihtilaflarına konu olan kelimeleri değerlendirirken ele aldığı diğer kaynaklar ise şunlardır: İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'afi'l-kırâ'ât*,²⁰ İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân (kırâ'ât) min kitâbi'l-bedî'*, İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin

15 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2019, 2/312-313. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/38-39.

16 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/33-34.

17 Taşpınar, "ed-Dürerü'n-Nâsire", 112.

18 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/156, 452. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/114; 4/318.

19 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/8; 2/156; 3/306; 4/153, 241, 541, 502; 5/23, 56, 224, 452.

20 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/357.

(ö. 381/992) *el-Ğāye fi'l-kırâ'âti'l-aşr*²¹ el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048-49 [?]) *Şerhu'l-Hidāye (Ta'lîli'l-kırâ'âti's-seb')*, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzî'l-emânî ve vechü't-tehânî*, el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*,²² İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*,²³ el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâriü't-tenzîl ve esrâriü't-te'vîl*,²⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muhîd*,²⁵ el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*,²⁶ *el-Muvâzzıh fi ta'lîli (vücûhi'l-kırâ'ât)*²⁷ ve Osman b. Cinnî Ebû'l-Feth'in, *el-Muhtesib fi vucûhi şevazi'l-kırââti ve'l îzâhi anhâ*²⁸ adlı eserlerini kaynak verdiği görülmektedir.

İbn Acîbenin eserinde dil kaidelerine azami derecede yer verdiği görülmektedir. Buna ilaveten kırâat farklılıklarını ifade ederken klasik kırâat müellifleri ve eserlerinin yanı sıra dil alimleri ve eserlerini de hüccet gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin, Nahiv alimi Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgafâr el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*,²⁹ Basra dil mektebinin kurucularından olan Âsâ b. Ömer es-Sekaffî'nin (ö. 149/766) *el-Câmi'*³⁰ ve el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *İ'râbü'l-kırâ'âti's-şevâz*³¹ gibi eserleri *el-Bahrü'l-medîd*'de çokça karşılaşılan eserler arasındadır.

3. Kırâatleri Nakletmede Takip Ettiği Usulü

İbn Acîbe, kırâat konusundaki teorik görüşlerini *ed-Dürerü'n-nâsire fi tev-cîhi'l-kırââti'l-mütevâtire* adlı eserinde ortaya koymuştur.³² Bununla birlikte *el-Bahrü'l-medîd* adlı eserinde ise daha çok uygulamaya dair bir tutum sergilemiştir. Âyette kırâat farklılığı var ise ilgili âyeti ele alarak kelimedeki farklı okuyuşları vermiş, kelimenin cümledeki konumuna göre anlamda değişiklik oluyor ise bunu da özellikle dil kaidelerini dikkate alarak değerlendirmiştir. Bu farklı okuyuşu tercih eden kırâat imamlarının isimlerini metinde zikretmiştir. Örneğin, "وَجَعَلَ... وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا"³³ âyetindeki "وَجَعَلَ"

21 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/184.

22 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/139.

23 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/541.

24 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/244-245.

25 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/636. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 4/318; 5/49.

26 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/355.

27 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/568. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 5/249, 374.

28 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/77, 345.

29 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/427. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 614; 5/134.

30 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/285.

31 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/317.

32 Taşpınar, "ed-Dürerü'n-Nâsire", 103-120.

33 el-En'âm 6/96. "Sabahı aydınlatan Allah'tır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü eylemiştir. İşte bu, aziz ve alîm olan Allah'ın takdiridir."

kelimesini, Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Halef (ö. 229/844) ve A'meş (ö. 148/765) "وَجَعَلَ" şeklinde mazi fiil kalıbında; diğer kırâat imamları ise ismi fâil kalıbında "وَجَاعِلٌ" şeklinde okumuşlardır.³⁴ İbn Acîbe, buradaki kırâat farklılığına dair keyfiyeti değerlendirme yapmaksızın sadece ifade etmekle yetinmiştir.³⁵ *el-Bahrü'l-medîd*'e bakıldığı zaman kırâat tercihlerini izah etmede en çok kullanılan metodunda bu olduğu gözlemlenmektedir.

İbn Acîbe, eserinde sahih ve şaz kırâatlere yer verdiği gibi on dört kırâat imamının hem isimlerini hem de okuyuş farklılıklarını zikretmektedir. Örneğin, "وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ"³⁶ âyetin son kelimesinde şâz bir okuyuş farklılığı vardır.³⁷ Kırâat farklılığını ifade ederken on dört kırâat imamından biri olan İbn Mu-haysın'ın, (ö. 123/741) kelimenin aslına istinaden "غُلْفٌ" şeklinde okuduğunu, "وبه قرأ ابن محيصن" şeklinde ana metinde zikrederek aktarmıştır.³⁸ Yine "وَلَوْ" kelimesini, Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736) ve Ya'kûb (ö. 205/821), Hz. Peygamber ve işiten her kişi anlamını ön plana alarak muhatap sigası olan "وَلَوْ تَرَى"; diğerleri ise "وَلَوْ يَرَى" şeklinde okurlar.⁴⁰ Ayrıca İbn Âmir "yâ" harfinin ötresi ile mefulüne istinaden "يَرَى" şeklinde, diğerleri ise "yâ" harfinin fethası ile failine istinaden "يَرَى" şeklinde okumuşlardır.⁴¹ Bir başka örnekte, "لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ"⁴² âyetini çoğunluk "لَيْسَ"nin ismi olacak

34 Şihâbu'd-Din (Şihâbüddîn) Ahmet b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erbe'ate aşer*, thk. Enes Mühra (Lübnan: Darü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1998), 270; Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyyesser fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarîki tayyibeti'n-neşr* (Beyrut: Medâbiu Yusuf Beyzûn, 2020), 140; Dr. Abdullatif el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât* (Dimaşk: Dâru Sadî'd-Dîn, 2000), 2/495-496.

35 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/147, 156, 165, 170, 448, 610, 622, 634. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/18; 4/228; 5/210.

36 el-Bakara 2/88. "Yahudiler "Kalplerimiz perdelidir!" dediler. Bilakis, nankörlükleri sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar."

37 Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân* (Aysü'l-Bâbü'l-Halebi ve Şurakâühü, ts.), 1/89-90; Dimyâtî, *İthâf*, 184; Hârûf, *el-Müyyesser*, 17; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 1/149.

38 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 1/131; İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 2/577; 4/215, 557.

39 el-Bakara 2/165. "İnsanlardan bazıları vardır ki, Allah'tan başka varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler. Keşke zalimler şimdi de bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı!"

40 Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî, *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırâ'âti's-seb'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 1/322; Ebü Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırââti's-seb'* (Beyrut: Dâru'l-kitâbu'l-arabî, 1984), 312; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şerif (Tanta: Darü's-Sahâbeti't-Türâsi, 2002), 2/172.

41 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/197.

42 el-Bakara 2/177. "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Bu kimseler anlaşma yaptık-

şekilde “لَيْسَ الْبِرُّ” ötre ile, Hamza ve Hafs (ö. 180/796) ise “لَيْسَ”nin mukaddem haberi konumunda “لَيْسَ الْبِرُّ”⁴³ şeklinde fetha ile okumuşlardır.⁴⁴

İbn Acîbe, kırâat imamlarının isimlerini ifade ettiği gibi bazen de “ويقويه: وقراءة من سَكَّنَ الثانية” şeklinde bir isimlendirme kullanmaktadır. Bakıldığı zaman bu okuyuşu Nâfi'nin ravisi Kâlun'un okuduğu ve İbn Acîbe'nin kırâatleri zikrederken râvi rivayetlerine de yer verdiği görülmektedir.⁴⁵ Örneğin “لِيَكْفُرُوا”⁴⁶ âyetin “وَلِيَتَمَتَّعُوا” kelimesine ilişkin okunuşundaki kırâat farklılıklarını zikrederken, İmam Nâfi'in ravisi olan Kalûn (ö. 220/835), İbn Kesîr, Hamza ve Kisâi'nin bu kelimeyi lâm harfinin sükûnu ile “وَلِيَتَمَتَّعُوا”, diğerlerinin ise “lâm” harfinin kesresi ile “وَلِيَتَمَتَّعُوا” şeklinde okuduklarını ifade etmiştir.⁴⁷

O, kırâat farklılıklarını ifade ederken farklı okuyuş vecihlerini doğrudan sahabeye de dayandırmakta ve Sahâbe ve Tabiîn isimlerini de zikretmektedir. Bunlar Sad b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)⁴⁸, İbn Mesûd (ö. 32/652-53)⁴⁹, Hz. Ali (ö. 40/661),⁵⁰ İbn Abbas (ö. 68/687-88)⁵¹, Muaviye (ö. 60/680)⁵², Übey b. Ka'b⁵³, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)⁵⁴, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)⁵⁵, A'rec (ö. 117/735)⁵⁶, Zeyd b. Ali (ö. 122/740)⁵⁷ ve Muhammed b. Hicâz⁵⁸ gibi isimlerdir.

İbn Acîbe kırâat imamlarının isimlerini vermeden “kim şöyle okursa” şeklinde ifadelerle de kırâat farklılığına işaret etmektedir. Bu yöntemi kullandığı zaman bazen mana boyutuna değinirken bazen de mana yönüne değinmek-sizin sadece kırâat farklılığını ifade ile yetinmektedir. Örneğin, -mana yönü-

larında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”

43 ed-Dânî, *et-Tefsîr fi'l-kırâati's-seb'*, 312; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 415; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/173.

44 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/205. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 1/341; 2/427.

45 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/46, 319, 593. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 5/184, 523.

46 el-Ankebût 29/66. “Kendilerine bahsettiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler, zevku safa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar!”

47 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/318.

48 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/246, 477; 2/224, 304, 408; 3/346, 493; 4/286, 369; 5/423.

49 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/477. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/600.

50 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 7/302.

51 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/29, 126, 302. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 5/97.

52 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/302.

53 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/66. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 7/66.

54 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/49.

55 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/408.

56 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/410.

57 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/420; 5/49, 285.

58 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/77.

ne değinmeksizin ele aldığı âyette- “فَيَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ”⁵⁹ burada ilk kelimenin sonunu cezim ile okuyan, öncesindeki geçen şart cümlesinin cevabına atfen okumuş, ötre ile okuyan ise cümle-i isti'nâfiye olarak okumuştur.” der.⁶⁰

Kırâat imamlarının isimlerini zikretmediği halde “kim şöyle okursa / من قرأ” şeklinde verip mana farklılığına değindiği yerler ise birkaç örnekle şöyledir. Örneğin, “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ”⁶¹ buradaki “يَغُلَّ” kelimesini bazıları “yâ” harfinin fethası ve “gayn” harfinin ötresi ile “يَغُلَّ” şeklinde okumuş ve bu durumda mana; “O'nun için ganimetten gizli bir şey alması doğru olmaz.” şeklinde olmuştur. Bazıları ise “yâ” harfinin ötresi ile “يَغُلَّ” şeklinde okumuşlardır.⁶² Ve “O'nun için ganimetten gizli bir şey alınması doğru olmaz.” Bu durumda iki farklı mana meydana gelmektedir. Birincisi, “Peygamber, ganimetler konusunda ümmetine hıyanet edemez. Allah Rasulü bu çirkinliği bertaraf etmek için seçilmiştir. Ayrıca ma'siyet onun saygınlığına zarar verir” şeklinde iken ikincisi, “Onlar sana yalan söylemezler, bir peygambere hıyanet yakıştırılmaz. Allah şöyle buyuruyor: Bir peygambere, ganimetten bir şeyi gizlice almak yakışmazdı, çünkü bu hainliktir ve peygamberlik buna aykırıdır” şeklinde bir mana olmaktadır.⁶³ Bu örnekte ise İbn Acîbe'nin kırâat imamlarının isimlerini zikretmeksizin sadece kırâat farklılığını ifade edip mana zenginliğine değinmekle yetindiği gözlemlenmektedir.

İbn Acîbe'nin, tefsirinde kırâatleri ele alma şekli alışılmışın dışında bir üslup da içermektedir. Şöyle ki kırâat imamlarının isimlerini veya kırâatleri şehirlere isnat ederek “البرصيون / Basralılar”⁶⁴ ve “المدنيان / Medineliler”⁶⁵ şeklinde ya da bir kısmı şöyle bir kısmı böyle okumuştur yerine, “ويعضده قراءة / okuması destekler”⁶⁶, “ويؤيده قراءة / okuyuşu bunu destekler”⁶⁷, “بدليل قراءة أبي / Übey'in (ö. 33/654 [?]) kırâati bunun delilidir”⁶⁸, “ويقويه قراءة من / ...okuyan kişinin kırâati bunu kuvvetlendirir.”⁶⁹ “ويؤيده قراءة من قرأ” / şöyle okuyanın okuması

59 el-Bakara 2/284. “Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi Allah'tır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çekecektir. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.”

60 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/310, 316, 318, 319, 328, 333, 349, 362, 370, 374, 417, 424, 425, 440, 472, 498, 505, 574, 585, 591. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 2/4, 56, 63.

61 Al-i İmrân 3/161. “Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, tastamam ödenir.”

62 ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 466; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2/182; Dimyâtî, *İthâf*, 231; Hârûf, *el-Müeyesser*, 71.

63 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/429.

64 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/595. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/137, 594.

65 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 7/326.

66 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/416.

67 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/492.

68 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/558.

69 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/319.

destekler", "kim şöyle okursa", "kim böyle okursa", "kim muhatap okursa", "kim gayb okursa" ve "şöyle okuyanın kırâati şunu desteklemektedir"⁷⁰ şeklinde bir üslupla değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu üslubunda sahih kırâatleri, şaz kırâatleri, yedi, on veya on dört kırâatin hangisini kastettiği belirsiz olup merak konusu bir durumdur. Örneğin, "وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ" ⁷¹ ilk kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi', İbn Muhaysın, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48) "وَلَا يَحْسَبَنَّ" şeklinde gayb sığası ile; Âsım, Hamza Kisâî, Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef muhatap sığası ile "وَلَا تَحْسَبَنَّ"; diğerleri ise "وَلَا يَحْسَبَنَّ" şeklinde okumaktadırlar.⁷² Buna karşılık İbn Acîbe, bütün bu farklı okuyan isimleri zikretmeksizin "muhatap" ve "gayb" okuyanlar şeklinde bir ayırım ile kırâat farklılığını ele almaktadır.⁷³

İbn Acîbe, bazen de hem Ebû Ca'fer şöyle okudu şeklinde isim kullanmakta hem de kendisinin kavramlaştırdığı ifade ile "قراءة الجماعة / cemaatin okuyuşu"⁷⁴ veya "cemaat ise şöyle okudu"⁷⁵ şeklinde kırâat farklılığını vermektedir.⁷⁶ Tetkik edildiği zaman bu kavramı kullandığı yerde kırâat-ı seb'a'dan zikrettiği bir ya da birkaç imam dışında kalan kırâat imamlarını kastettiği görülmektedir. Örneğin, "قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنُ" ⁷⁷ buradaki "لَا تَأْمَنُ" kelimesini; Ebû Ca'fer, revm ve işmam yapmaksızın tam idgam ile, diğerlerinden Ebû Amr, İbn Âmir (ö. 118/736), İbn Kesîr, Nâfi', Âsım, Hamza, Kisâî ise "nûn" harfini "nûn" harfine idgâm ederek revm ve işmam ile okumaktadırlar.⁷⁸ İbn Acîbe'nin buradaki üslubu ile on kırâat imamının okuyuşunu ifade ettiğini ve "cemaat ise şöyle okudu" şeklinde belirttiği yerlerde ise kırâat-ı seb'a imamlarını kastettiği anlaşılmaktadır.

Bazı özel ifade kalıpları ile kırâat farklılığını işaret eden İbn Acîbe, "وَقَالَ سَحَارٌ" ⁷⁹ âyetindeki "سَحَارٌ" kelimesinin okunuşunda "سَحَارٌ" ⁷⁹

70 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/450, 480. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 5/459; 7/303.

71 Âl-i İmrân 3/180. "Allah'ın kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

72 ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kırâati's-seb'*, 330; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/182; Dimyâtî, *İthâf*, 232; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 2/243; Hârûf, *el-Müyyesser*, 73.

73 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/442.

74 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/55. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 2/533, 592; 3/306; 4/570; 5/166.

75 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/577, 592. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/306; 4/570; 5/166.

76 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/577. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 1/55.

77 Yusuf 12/11. "Dediler ki: "Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz."

78 Mekkî, *el-Keşf*, 1/194; 2/118; ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kırâati's-seb'*, 383-384; ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 561; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/224; Hârûf, *el-Müyyesser*, 236; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 4/189.

79 Yunus 10/79. "Firavun da, "İşi bilen bütün sihirbazları huzuruma getirin" diye emretti."

şeklindeki okunuşu belirtmek için “ وفى قراءة الأخوين / iki kardeşin okumasında” şeklinde bir isimlendirme yapmaktadır. Bu ifadesiyle, bakıldığı zaman Kûfe kırâat imamlarından Hamza ve Kisâî’yi kastettiği anlaşılmaktadır.⁸⁰ Çünkü bahse konu kelime temel kırâat eserlerinde; Hamza ve Kisâî tarafından “سَحَّارٍ” ve Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb tarafından ise “سَاحِرٍ” şeklinde okunmuştur.⁸¹ Bu durumda yedi kırâat içerisinde yer alan Hamza ve Kisâî’nin okuyuşunu, “diğer iki kardeşin okumasında” şeklinde isimlendirmesinden bu anlaşılmaktadır.

Diğer okuyuş vecihleri de Hz. Peygamber’e ait olmakla birlikte bazen O’nun okuyuşunu özellikle ifade etmekte, “قراءة رسول الله / Allah Rasulünün kırâati” şeklinde isimlendirmektedir. Örneğin, “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسْتَلُّ”⁸² âyetin “فَنَسْتَلُّ” kelimesindeki kırâat farklılığından dolayı bu kelimeye hem “sor” hem de “istedi” anlamı verilmektedir. “فَنَسْتَلُّ” şeklindeki okunuşunda “İsrailoğullarına sor”; kelimedeki hemzeyi, “sin” harfine nakletmek suretiyle “فَسَلُّ” şeklinde okunduğunda ki İbn Kesîr, Kisâî ve Halef böyle okumuşlardır.⁸³ Bu durumda “istedi” anlamı çıkmaktadır. Kureyş lehçesine istinaden Hz. Peygamber’in mazi sigası ile okuyuşunu da “İsrailoğullarından istedi” anlamına delil olarak belirtmekte ve bunu ifade ederken “Allah Rasulünün kırâati” isimlendirmesini kullanmaktadır.⁸⁴

“تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”⁸⁵ âyetindeki “وَالْأَرْحَامَ” kelimesini Hamza dışındaki diğer kırâat-i seb’a imamları, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb “وَالْأَرْحَامَ”; diğerleri ise kesre ile “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde okumaktadırlar.⁸⁶ İbn Acibe ise “Bu kelimde, kim nasb okursa ismi celale atfen okumuştur. Bu durumda, Allah’tan ve sila-i rahimi kesmekten sakının anlamı vardır. Hamza ise hemen yakınındaki zamire istinaden kesre ile okumuştur. Basra dil alimlerinin cumhuru, zamire atfı en yakının dışında doğru bulmamışlardır. Burada Hamza, en yakın olana ve sahîh

80 İbn Acibe, *Bahriü’l-medîd*, 2002, 2/491. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 4/568; 5/79.

81 Mekkî, *el-Keşf*, 51; ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, 518; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’*, 360; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, 2/206; Dimyâtî, *İthâfu fudelâi’l-beşer fi’l-kırâati’l-erbe’ate aşer*, 317.

82 el-İsrâ 17/101. “Andolsun biz Mûsâ’ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları’na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, “Ey Mûsâ” demişti, “Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!”

83 Dimyâtî, *İthâf*, 362; Hârûf, *el-Müeyesser*, 292.

84 İbn Acibe, *Bahriü’l-medîd*, 2002, 3/239; 5/91; 7/65, 302.

85 en-Nisâ 4/1. “Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlik etmeyin. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarını kesmekten korkun. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”

86 Mekkî, *el-Keşf*, 1/415; ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, 471; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’*, 332; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, 2/189; Dimyâtî, *İthâf*, 236; Hârûf, *el-Müeyesser*, 77; el-Hatîp, *Mu’cemü’l-kırâat*, 2/6.

olan zamire atfetmiştir. Doğru okuyuş Hamza'nın okuyuşudur."⁸⁷ şeklinde tercihini ifade etmiştir.

İbn Acîbe'nin, kırâat tasniflerinden "şâz" rivayetlerle ilgili tercihi şu şekildedir. "مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ"⁸⁸ âyetindeki "حُجَّتَهُمْ" kelimesini cumhur "كَانَ"nin haberi pozisyonunda nasb; Hasan-ı Basrî ve diğer bazıları ise "كَانَ"nin ismi olarak ref' ile okumuşlardır ki⁸⁹ bu şâz bir kırâattir." şeklinde ifade etmektedir.⁹⁰ Ancak İbn Acîbe, şâz kırâati hüccet kabul etmemektedir. Mâide sûresindeki yemin keffaretine dair âyetlerde, "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ" ifadesinin şâz bir kırâat olarak "أَيَّامٌ متتابعات"⁹¹ şeklinde okunduğunu ve bunun asla hüccet olamayacağını ifade etmektedir.⁹²

İbn Acîbe, kırâatlerin tasnifi ile ilgili teorik anlamda *el-Bahrü'l-medîd*'de bir kanaat belirtmezken, sadece kırâat farklılığının nereye dayandığını ifade bağında "mütevâtir"⁹³ ve yukarıda örnekleri verildiği üzere "şâz" kavramlarını kullanmaktadır. Ancak tarafımızca tespit edilebildiği kadarıyla İbn Acîbe, "sahih kavramını ve Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından belirlenen çoklu tasnifi eserinde ele almamaktadır.⁹⁴

Müfessirin, kırâat farklılıklarını bölge ismi ile ve lehçe farklılığı ile de ifade ettiği görülmektedir. Meâric sûresinin ilk âyetlerindeki "سَأَلْ سَائِلٌ"⁹⁵ kelimelerini, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâi, Ya'kûb, Halef ve İbn Muhaysın, Hicaz lugatına istinaden aslı üzere "سَأَلْ" şeklinde hemze ile; Nafi', İbn Âmir, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Übey b. Ka'b ise Kureyş lügatini dikkate alarak hemzeyi elife kalb edip "سَالٌ" şeklinde okumaktadırlar.⁹⁶ Burada İbn Acîbe kırâat farklılığını şu şekilde ele almaktadır: Kureyş lügatı hemzeyi biraz daha kolaylaştırarak okudukları için Nafi', bu kelimeyi "من السؤال" ya da

87 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/459.

88 el-Câsiye 45/25. "Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, "Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin" demekten başka bir delil ileri süremiyorlar."

89 Dimyâtî, *İthâf*, 502; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 8/468; Hârûf, *el-Müyyesser*, 501.

90 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/317.

91 el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 2/337.

92 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 2/72. İlgili kullanımın geçtiği diğer yer için bk. 1/53; 5/184, 317, 388.

93 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/198. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 4/83.

94 İlk dönem sahih ve şâz olarak tasnif edilen kırâat farklılıkları, Süyûtî ile; Mütevâtir, Meşhûr, Ahâd, Şâz, Mevzu ve Müdreç olmak üzere altılı bir tasnif şekline dönüşmüştür. Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâluddîn, *el-Itkân fi u'lumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâsî, 2009), 231. Ancak bu tasnif özellikle Mütevâtir ve Müdreç isimlendirmesi ve yüklenen anlamları ile kırâat alanında ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İlgili tartışmalar için bk. Osman Bayraktutan, *Kırâatlerde Tevâtir Olgusu* (Ankara: Gece Akademi, 2018), 131-238.

95 el-Meâric 70/1. "Birisini, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi."

96 Mekki, *el-Keşf*, 434; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'*, 523; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/297; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 10/75; Hârûf, *el-Müyyesser*, 568.

“من السئال” den dayanakla hemzesiz “سأل سئال” şeklinde; diğerleri ise “من السئال” kelimesini dikkate alarak hemze ile okumuşlardır. İbn Acîbe’nin bu farklılığı lehçe farklılığı üzerinden izah etme şeklinde bir metodu tercih ettiği görülmektedir.⁹⁷ Kırâat farklılıklarını ifade ettiği yerde bazen de bunu lehçe farklılığını dikkate alarak değerlendirmektedir. Şöyle ki “أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ”⁹⁸ kelimesinin okunuşundaki farklılığı ele alırken bunun Âsım tarafından Kays ve Temîm lehçelerinin tercihi olan hemzenin ötresi ile “أُسْوَةٌ”; diğer kırâat imamları ise Hicaz lehçesinin tercihi olan hemzenin kesresi ile “إِسْوَةٌ” şeklinde okunduğunu ifade etmektedir.⁹⁹

İbn Acîbe, kırâatleri ele alırken bazı yerlerde ise Arap dil kaidelerine göre değerlendirme yaparak manaya ulaşmaya çalıştığı görülmektedir.¹⁰⁰ Örneğin; Tevbe sûresindeki 61. âyetin kırâat-dil ilişkisi ile izahını şu şekilde vermektedir: “قُلْ أَدُنُّ خَيْرٌ لَّكُمْ”¹⁰¹ âyetindeki “خَيْرٌ” kelimesinin okunuşunda kırâat farklılığı bulunmaktadır. “أَدُنُّ خَيْرٌ” diye sonu mecrur okunursa “خَيْرٌ” kelimesi muzafun ileyh olur. Bu durumda “لَّكُمْ” kelimesinin anlamı istikrarla alakalı olur. Yani sözün açılımı şöyle olur. Resulullah, en iyilerinizin kulağıdır ve kendisi yanınıza yerleşmektedir. “أَدُنُّ خَيْرٌ” diye merfu okunursa “خَيْرٌ” kelimesinin irabı ikinci haber olur. Mübtedası “هو” birinci haber “أذن” ikinci haber olur. “ورحمة” kelimesi de öncekine matuftur. Önceki “أذن خير” merfu’ okunduysa “أذن خير” şeklinde raf’ edilir ve “ورحمة” kelimesi de merfu okunur. Mecrur okuyan da vardır. Bu durumda “أذن خير” okunduğu zaman “ورحمة” kelimesi de mecrur okunur. İbn Acîbe, yukarıda “خَيْرٌ” kelimesinin mecrur ve merfu’; “ورحمة” kelimesinin de öncekine atfen mecrur veya merfu’ okunmasını titizlikle ifade etmiş ve üzerine bina edilen mana değişikliğini hassasiyetle izah etmiştir. *De ki O, sizin için bir hayır kulağıdır. Peygamber sizin için hayır ve hak kulağıdır; hayır ve hak olanları dinleyip size tebliğ eder. Bir diğer anlamda ise De ki O’nun sizin için bir kulak olması, size hiç kulak vermemesinden daha iyidir. Çünkü o sizi dinlediği zaman mazeretlerinizi kabul eder, eğer hiç dinlemeseydi, sizi yalanlar ve rezil ederdi.*¹⁰²

Yukarıda verilen bilgilere bakıldığı zaman İbn Acîbe, tefsirini yazarken kırâat farklılıklarından istifade etmiş bir alimdir. Ancak *el-Bahrü’l-medîd* adlı eserinde usul ve ferş açısından olsun, tarihi, tasnif şekli ve diğer temel meseleleri bağlamında kırâatlerden teorik olarak bahsetmemiş, bu meseleleri

97 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 7/133.

98 el-Ahzâb 33/21

99 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 4/421.

100 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 2/86, 140, 192, 226, 398. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 7/320.

101 Tevbe 9/61. “Onlardan peygamberi inciten ve “O her söylenene kulak veriyor” diyenler var. De ki: “O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah’a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah’ın resulünü incitenler için elem verici bir azap vardır.”

102 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 2/398.

ed-Dürer adlı eserinde ele almıştır. Ancak kırâat farklılığı olan kelimelerde bunu yukarıda ifade ettiğimiz usulüne göre zikretmiş, özellikle Arap dil kaideleri başta olmak üzere değerlendirmeye tabi tutmuş ve kelimenin on dört kırâat içerisinde farklı okunuşunu dikkate alarak mana zenginliğinden istifade etme yoluna gitmiştir. Mütevâtir kırâatlere dair müstakil bir eser yazıp bu rivayetleri kaleme alan İbn Acîbe, tefsir eserinde sadece mütevâtir rivayetlerle yetinmeyip on dört kırâatin tamamından istifade etme yolunu tercih etmiştir.

4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretlerinde Kırâat Hususunun Varlığını Meselesi

Ehl-i tasavvufun fikriyatını delillendirmek için referans aldıkları pek çok âyet olabilir.¹⁰³ Ancak bu çalışmada işârî bir tefsir olan *el-Bahrü'l-medîd* adlı eserin müellifinin bu konuyu nasıl ele aldığı ile ilgili sınırlı bir alanda değerlendirme yapılacağı için ahlak, nefis terbiyesi, bilgi ve marifet ve muhabbet gibi başlıklar ve bu başlıkları ifade eden âyetler ele alınmakla yetinilecektir.

İbn Acîbe'nin tasavvufi bakış açısı ile değerlendirdiği halde kırâat farklılığına değinmediği âyetlerden birkaç örnek şu şekilde verilebilir: el-Bakara 2/16,¹⁰⁴ en-Neml 27/34,¹⁰⁵ el-Ankebût 29/69,¹⁰⁶ el-Ahzâb 33/72,¹⁰⁷ el-Fâtır 35/10¹⁰⁸ ve el-Kâf 50/16¹⁰⁹ sûrelerindeki âyetler incelendiği zaman bahse konu bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır.

Kelime yapısında kırâat farklılığı olup İbn Acîbe'nin değerlendirme yapmadığı âyetler ise şöyledir: “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا”¹¹⁰ ilk kelimeyi Halef b. Hişam ve İbn Muhaysın gayb sigası ile “يَحْسَبَنَّ”, muhatab sigası olan “تَحْسَبَنَّ” şeklinde ise Âsım, İbn Zekvân (ö. 242/857), Hamza ve Ebû Ca'fer okumuşlardır.¹¹¹ Ancak İbn Acîbe bu kelimedeki kırâat-tasavvuf arasında bir bağlantı kurmaktan öte âyetin tefsirini kırâat farklılığına dikkat çekerek yapmamıştır.¹¹² Bir başka örnekte “مَنْ يَزِدْ”¹¹³ kelimesini, “يَزِيدُ” şeklinde Nâfi' ve

103 el-Bakara 2/16; Âl-i İmrân 3/169; el-Mâide 5/54; el-En'âm 6/153; el-Araf 143, 172; en-Nûr 24/35; en-Neml 27/34; el-Ankebût 29/69; el-Ahzâb 33/72; el-Fâtır 35/10; Kâf 50/16; en-Necm 53/17; el-Abese 80/34-36. İlgili diğer âyetler için bk. Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 63-203.

104 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/81.

105 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/192.

106 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/321-322.

107 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/468.

108 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 4/523.

109 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/449.

110 Âl-i İmrân 3/169. Allah uğrunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Aksine onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.

111 ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 466; Mekkî, *el-Keşf*, 1/406; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2/186; Dimyâtî, *İthâf*, 212; Hârûf, *el-Müyyesser*, 72; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 1/618.

112 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/435.

113 el-Mâide 5/54. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda mücadele ederler ve hiç kimsenin kı-

İbn Âmir; kalan diğer kırâat imamları ise “يَزِيدُ” şeklinde okuduklarını ifade etmekte ve bu fiilin cümlede şart fiil olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak kırâat farklılığına değindiği halde bu yaklaşımını işârî bir mana boyutuna taşımamaktadır.¹¹⁴

Mutasavvıf müfessirlerin Kur’an’daki bazı âyetleri yorumlarken çok farklı başlıklar altında tasnif ettikleri görülmektedir. Ahlak ile ilgili; ihlas,¹¹⁵ sıdk¹¹⁶ ve takva,¹¹⁷ nefis terbiyesine dair, mücahede,¹¹⁸ ubûdiyyet¹¹⁹ ve zikir;¹²⁰ bilgi ve marifet ile ilgili, tezekkür ve tefekkür,¹²¹ tuma’nîne¹²² ve sekîne,¹²³ muhabbet ile ilgili kavramlar ise, muhabbet,¹²⁴ rağbet¹²⁵ ve kurb¹²⁶ tasnifler görülmektedir.¹²⁷ Bu aşamadan sonra usul olarak iki üç kavram ve birkaç âyet ele alınarak konu işlenmeye çalışılacaktır.

4. 1. Ahlak ile İlgili Âyetlerde Kıraat Farklılıkları

Ahlak kavramı, tasavvuf sahasında çok önemli bir yer kaplamakla birlikte, riyâzat ve mücahade anlayışının hem birey üzerinde hem de toplum üzerinde bir semeresi mesabesindedir. Tasavvuf eğitimi ve bu eğitim sürecinin her aşamasında ahlakın önemli bir yeri olduğu açıktır. Geniş bir alanı kapsayabilecek ahlak konusu; ihbât, îsâr, rıza, huşû’, ihlas, sıdk, sabır ve şükür, takva ve tevekkül gibi kavramlarla da ele alınabilir.¹²⁸

Nahl sûresindeki “نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ”¹²⁹ ilk kelimeyi, Nâfi’, İbn Âmir, Ya’kûb ve Hasan-ı Basrî, “nûn” harfinin fethası ile “نُسْقِيكُمْ”; Ebû Ca’fer, kelimenin ilk harfini muhatab kalıbı alarak, “تَسْقِيكُمْ” ve diğerleri ise “نُسْقِيكُمْ” şeklinde okumaktadırlar.¹³⁰

namasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah’ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.”

114 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 2/51, 181, 256; 4/42.

115 en-Nahl 16/66; ez-Zümer 39/3.

116 et-Tevbe 9/119; Muhammed 47/11; el-Ahzâb 33/23.

117 el-Hac 22/37; el-Hucurât 49/13; et-Teğâbûn 64/16.

118 el-Ankebût 29/69.

119 el-Hicr 15/99.

120 el-Ahzâb 33/41; Âl-i İmrân 3/191; el-Bakara 2/152.

121 el-Bakara 2/221; es-Sa’d 38/29.

122 el-Bakara 2/260; er-Rad 13/28; el-Fecr 89/27.

123 el-Fetih 48/4.

124 el-Bakara 2/165; el-Mâide 5/54.

125 el-Enbiya 21/90.

126 el-Bakara 2/186; el-Kâf 50/16; el-Alak 96/19.

127 Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 63-204.

128 Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 68-107.

129 en-Nahl 16/66. “Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz.”

130 ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, 588; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’*, 398; İbnü’l- Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, 2/232; Hârûf, *el-Müeyesser*, 274.

Zümer sûresi “كَذَّبَتْ كَفَّارًا”¹³¹ kelimelerinde, Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, A'rec ve İbn Ya'mer mübalağa sigası ile “كَذَّابٌ”, Zeyd b. Ali ise “كَذَّوبٌ” ve Kur'ân'ın geneli ise “كَذَّبَتْ كَفَّارًا” şeklinde okumaktadırlar.¹³²

Bir diğer örnekte “لَا مَوْلَى لَهُمْ”¹³³ kelimesini, Hamza, Kisâî ve Halef, imale ile, Ezrak (ö. 179/795) ve Verş (ö. 197/812) taklîl¹³⁴ yaparak fetha ile, diğerleri ise fetha ile okumuşlardır.¹³⁵ Kur'an'ın tamamında “مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” kelimesinde, Ebû Ca'fer, hemze olmaksızın “vav” ile “مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”; “قُضِيَ” kelimesini, Hamza, Kisâî ve Halef imale ile, Ezrak ve Verş ise taklîl yaparak, diğerleri ise fetha ile; “يُنْتَظَرُ” kelimesini ise Ezrak ve Verş “ra” harfinin terkîki¹³⁶ ile okumuşlardır.

Hucûrat sûresindeki “وَقَبَائِلٌ لِّتَعَارَفُوا”¹³⁷ ikinci kelimeyi Cumhur “تَعَارَفَ” fiilinin “ta” harfini hazf ederek muzâri kalıbında, A'meş ise kelimenin “تَتَعَارَفَ” şeklindeki köküne istinaden “لِتَتَعَارَفَ” şeklinde okumuşlardır.¹³⁸ Bu âyetin yanı sıra el-Hicr 22/37.¹³⁹ ve et-Teğâbûn 64/16.¹⁴⁰ âyetlere bakıldığında İbn Acîbe'nin bu âyetlerde tasavvufa dair değerlendirme yaptığı halde kırâat farklılığından dolayı manayı tasavvufî bir boyuta taşımadığı gözlemlenmektedir.¹⁴¹

Yukarıda ahlak ile ilgili ele alınan âyetlerde İbn Acîbe'nin işârî tefsir metodu gereği “Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri” şeklinde yorum yapmasına rağmen, bu âyetlerde kırâat ile herhangi bir ilişki kurmadığı görülmektedir.¹⁴²

131 ez-Zümer 39/3. “Bilinmeli ki asıl dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez.”

132 el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 8/135-136; İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 5/49.

133 Muhammed 47/11. “Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur.”

134 *Taklîl*, kırâatte kelimeyi fetha ile imale-i kübra arasında bir ses ile okumaya dair kullanılan bir kavramdır. Beyne beyne şeklinde de isimlendirilir. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 156.

135 el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 9/8.

136 *Terkîk*, kırâatte terkîk diye isimlendirilen harfleri ince okumaya denir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 163. Terkîk, aynı zamanda (غافر) (خيزر) örneklerindeki harekeli râ harfinin kendinden önceki harf kesre veya harfi lîn olduğunda ince okunmasına denir. Recep Koyuncu, *Kırâat İlmi Takrib Usulü* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 192.

137 el-Hucurât 49/13. “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”

138 Dimyâtî, *İthâf*, 212; Hârûf, *el-Mü'yesser*, 517; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 9/89.

139 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/86-88.

140 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 7/55.

141 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/141. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 5/359; 5/434.

142 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 3/141-143. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 4/420-422; 5/49-52.

4. 2. Nefis Terbiyesine Dair Âyetlerde Kıraat Farklılıkları

Nefis terbiyesi tasavvufta, insanın kendisini bazı şeylerden alıkoymas ve korumas anlamında kullanılmaktadır. Bu duygu ayrıca; melâmet, mücâhede, sohbet, tebettül,¹⁴³ tevbe, ubûdiyyet, velayet ve zikir gibi kavramlarla da açıklanmaktadır.¹⁴⁴

Ankebût sûresindeki “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا”¹⁴⁵ âyetin “سُبُلَنَا” kelimesini, Ebû Amr ve Hasan-ı Basrî “bâ” harfinin iskanı ile “سُبُلَنَا”, Nâfi’, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Ebû Ca’fer, Halef ve Ya’kûb ise “bâ” harfinin ötresi ile “سُبُلَنَا” şeklinde okumaktadırlar.¹⁴⁶ Bir diğer örnekte, “وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ”¹⁴⁷ “يَأْتِيَكَ” kelimesini Ebû Amr, Ebû Ca’fer, Ezrak ve Verş, hemzenin elife ibdâli ile “يَأْتِيكَ”, diğer kırâat imamaları ise hemze ile “يَأْتِيكَ” şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁸

Diğer bir örnekte ise Bakara sûresi “فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ”¹⁴⁹ âyetinin ilk kelimesini İbn Kesîr ve İbn Muhaysın “yâ” harfinin fethası ile “فَاذْكُرُونِي”, diğerleri ise iskanı ile okumaktadırlar.¹⁵⁰ Âl-i İmrân 3/191 ve Ahzâb 33/41 âyetlerde ise her hangi bir kırâat farklılığı olmamasına karşın İbn Acîbe bu âyetlerde ve yukarıda verilen diğer örnek âyetlerde pek çok tasavvufî yorum yapmış ancak kırâat farklılığını yine tasavvufî yorumuna taşımamıştır.¹⁵¹

4. 3. Bilgi ve Marifet ile İlgili Âyetlerde Kıraat Farklılıkları

Akıl ile kalbi, bilgi ile marifeti ayrı ayrı ele alıp değerlendiren mutasavvıflar bu konuyu; tezekkür ve tefekkür, hak, ilm-i ledün, tevhid, basiret, hikmet, tuma’nîne, sekîne ve yakîn gibi kavramlarla izah etme cihetine gitmişlerdir.¹⁵²

Bilgi ve marifet başlığı altında ele alınacak kelimelerdeki kıraat farklılıklarına bakıldığında zaman, “وَالْمَغْفِرَةَ بِأَذْنِهِ”¹⁵³ kelimesini Cumhur, “وَالْمَغْفِرَةَ” okurken, şâz

143 *Tebettül*, kesilmek anlamındadır. İlk inceliği, hakikati müşahade etmek üzere isteklerden ve hazlardan tamamen sıyrılmaktır. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1022.

144 Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 11-134.

145 el-Ankebût 29/69. “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”

146 Dimyâtî, *İthâf*, 186, 341, 442; el-Hatîp, *Mu’cemü’l-kırâât*, /33; Hârûf, *el-Müeyesser*, 404.

147 el-Hicr 15/99. “Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.”

148 el-Hatîp, *Mu’cemü’l-kırâât*, 4/584.

149 el-Bakara 2/152. “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!”

150 Dimyâtî, *İthâf*, 126; el-Hatîp, *Mu’cemü’l-kırâât*, 1/217; Hârûf, *el-Müeyesser*, 23.

151 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 4/321-322. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 3/106; 1/184; 4/439-440.

152 Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 139-159.

153 el-Bakara 2/221. “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Emin olun ki imanlı bir cârîye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından değerlidir. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha değerlidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.”

bir kırâat olarak “وَالْمَغْفِرَةُ” şeklinde ötre ile de okunmuştur.¹⁵⁴ “لِيَذَّبُوا أَيَاتِهِ”¹⁵⁵ kelimesini Cumhur “dâl” ve “bâ” harfinin şeddesi ile, Ebû Ca'fer ise “dâl” harfinin iskanı ve muhatab sigası ile “لِيَذَّبُوا” şeklinde okumuştur.¹⁵⁶ “رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي”¹⁵⁷ âyetteki “أَرْنِي” kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve İbn Muhaysın “râ” harfinin iskanı ile “أَرْنِي”, diğerleri ise “أَرْنِي” şeklinde; “فَضْرُهْنَ” kelimesini Hamza, Ebû Ca'fer, Halef ve A'meş “sâd” harfinin kesrası ile “فَضْرُهْنَ”, diğerleri ise “فَضْرُهْنَ” okumaktadırlar.¹⁵⁸ “وَتَطْمِئِنُّ”¹⁵⁹ lafzını Cumhur “وَتَطْمِئِنُّ” şeklinde, Hamza ise bu âyeti teshil ile okumuştur.¹⁶⁰ Bu başlık altında ifade edilmesi gereken “السَّكِينَةَ” kelimesinde ise farklı bir okuyuş şekli bulunmamaktadır.¹⁶¹

İbn Acîbe yukarıda bilgi ve marifete dair incelemeye aldığımız âyetlerin tefsirinde işârî yorum ile görüşlerini ifade etmiştir. Ancak bu âyetler ile de tasavvufî işaret bağlamından bir değerlendirme yoluna gitmemiştir.¹⁶²

4. 4. Muhabbet ile İlgili Âyetlerde Kıraat Farklılıkları

Sevgi, tasavvufta en çok ele alınan kavram denilse yeridir. Ancak bunun ilâhî sevgiye / muhabbetullaha dönüşmesi ve anlamlı bir gaye ile sonuçlanması ise bütün mutasavvıfları meşgul etmiş bir husustur. Bu temel gayeyi gerçekleştirebilmek için mutasavvıflar düşüncelerini; havf ve reca', işfâk,¹⁶³ kurb, muhabbet ve rağbet gibi kavramlarla delillendirmek ve izah etmek yoluna gitmişlerdir.¹⁶⁴

Bu başlık altında şu kelimelerin kırâat farklılığına bakılabilir. “وَلَوْ يَرَى”¹⁶⁵ kelimesini Nâfi', İbn Âmir, Halef ve Ya'kûb “وَلَوْ تَرَى”, diğerleri ise “وَلَوْ يَرَى”; “إِذْ يُرُونَ” kelimesini İbn Âmir meçhul fiil kalıbında “إِذْ يُرُونَ”, diğerleri ise “إِذْ

154 Dimyâtî, *İthâf*, 203; Hârûf, *el-Müyyesser*, 35; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 1/308.

155 es-Sâd 38/29. “Bu bir mübarek kitapdır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşününler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”

156 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/285; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 8/98; Hârûf, *el-Müyyesser*, 455.

157 el-Bakara 2/260. “İbrâhim “Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir” buyurdu.”

158 ed-Dânî, *et-Teyâr fi'l-kırâati's-seb'*, 318; ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân*, 430; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/178; Dimyâtî, *İthâf*, 209; Hârûf, *el-Müyyesser*, 44; İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/293.

159 er-Ra'd 13/28. el-Fecr sûresi 27. âyette ki “الْمُطْمِئِنُّ” kelimesini Cumhur “الْمُطْمِئِنُّ”, Hamza imâle ve Kisâf ise teshil ile okumaktadırlar. Hârûf, *el-Müyyesser*, 594.

160 el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kırâât*, 4/416; Hârûf, *el-Müyyesser*, 252.

161 ed-Dânî, *et-Teyâr fi'l-kırâati's-seb'*, 495; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/285; Hârûf, *el-Müyyesser*, 511.

162 İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd*, 2002, 1/250; 5/22; 3/24-27; 7/297; 5/385-388.

163 *İşfâk*, Kalpte acı ve elem meydana getirecek bir şey olarak vuku bulduğunda bunun için kullanılan kavrama denir. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 497.

164 Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 162-177.

165 el-Bakara 2/165.

”يُرُونَ“ şeklinde okumaktadırlar.¹⁶⁶ ”مَنْ يَزِدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ“¹⁶⁷ ”يَزِدَّ“ kelimesini Nâfi’, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer ”مَنْ يَزِدُّ“, diğerleri ise ”مَنْ يَزِدَّ“; ”يَأْتِي“ fiilini Verş, Ebû Amr, Halef, Ebû Ca’fer ve Hamza ”يَاتِي“, diğerleri ise ”يَأْتِي“ şeklinde okumaktadırlar.¹⁶⁸

Enbiyâ sûresi ”وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ“¹⁶⁹ âyetinde ”خَاشِعِينَ“ kelimesini cumhur ”خَاشِعِينَ“ okurken, Ya’kûb sekte ile ”خَشِعِينَ“ şeklinde okumaktadır.¹⁷⁰ Ele alınan ”الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ“¹⁷¹, ”مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ“¹⁷² ve ”وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ“¹⁷³ âyetlerin ilgili kelimelerinde kırâat farklılığına dair bir husus bulunmamaktadır.

İbn Acîbe, tasavvufta önemli bir başlık olan muhabbet, muhabbetullah gibi kavramların alt başlıkları olan huşu’, duaya çağrı, Allah’ı en yakınımızda hissetmemize vesile zikredilen habl-i verîd / şah damarı, secde ve kurbet gibi kavramları ele alıp âyetlerin tasavvufî işaretlerine değinmesine rağmen bahse konu âyetlerde kırâat farklılığını bu değerlendirmelerine taşımamıştır. Ya da bir başka ifade ile kelimelerdeki kırâat farklılıkları işârî yoruma imkân tanıyacak bir mahiyet arz etmemektedir.¹⁷⁴

Yukarıdaki başlıklarda ele alınan âyetler bu makalenin ikinci iddiası olan kırâat-tasavvuf ilişkisini kritik etmek üzerine incelenmiştir. Bu âyetlerin kırâat farklılığına bakılmış ve daha sonra da İbn Acîbe’nin bu âyetlerdeki kırâat farklılığını ele alıp almadığı ya da ister kırâat farklılığı olsun ister olmasın ilgili âyette tasavvufî yoruma gidip gitmediği irdelenmiştir.

Ele alınan bazı âyetler tasavvuf ehlinin işârî tefsir metodunda öne çıkan ve düşüncelerini izah etmek, fikriyatını delillendirmek için inceledikleri âyetler olduğu müsellemidir. Her ne kadar âyetlerdeki bazı kelimelerden mülhem kavramlar tasavvufî düşünceyi ve bunun insanların manevi hayatına katkı-

166 ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’*, 312; ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, 411; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, 2/172; Hârûf, *el-Müeyesser*, 25.

167 el-Mâide 5/54. ”Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı mütevâzi, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda mücadele ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah’ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.

168 Mekkî, *el-Keşf*, 1/451; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’*, 342; ed-Dânî, *Câmi’u’l-beyân*, 484; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, 1/194; Hârûf, *el-Müeyesser*, 11; İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 2/51.

169 el-Enbiyâ 21/90. ”Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ’yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”

170 Hârûf, *el-Müeyesser*, 329.

171 el-Bakara 2/186.

172 el-Kâf 50/16.

173 el-Alak 96/19.

174 İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2002, 1/193-198. İlgili kullanımın geçtiği diğer yerler için bk. 2/51-54; 1/213-215; 5/449-452; 7/327.

sını izah etse de bu âyetlerin kırâat farklılıkları üzerinden bu düşünceye bir katkısının olmadığı görülmektedir. Tabii ki kırâat farklılıklarının Kur'an'da mana farklılığına, çeşitlenmesine ve zenginleşmesine katkıda bulunduğu açıktır. Ancak bu imkânın kırâat-tasavvuf arasında gerçekleşmediği, İbn Acîbe ve işârî tefsiri olan *el-Bahrü'l-medîd* adlı eserde bunun görülemediği kanaatine varılmıştır.

Sonuç

Kırâat farklılıkları kelimelerin zahiri yönündeki değişiklikleri ve tilâvetindeki okuma farklılıklarını ele alan bir ilimdir. Tasavvuf ise kelimenin/âyetin zahiri manasının yanı sıra daha derunî bir anlamının olup olmadığına dair çaba gösteren ve Kur'an'ın batını yönünü ele alan bir tefsir yöntemidir. Bakıldığı zaman birbiri ile çok uzak gibi duran bu iki alan, Kur'an'ı anlama hususunda öngörülenin aksine Kur'an'ın; rivayet açısından daha sahih, mana yönü itibarıyla daha doğru ve mesajın insan hayatına taşınması noktasında daha güncel bir dil kullanma boyutu ile birbirlerine yardımcı oldukları gözlemlenmektedir. Eğer müfessir bu iki alana da hâkim bir birikime sahip ise bu dağarcık, Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkıda bulunan bir durum arz edebilmektedir.

İbn Acîbe, tasavvufî tefsir akımının ilklerinden değil bilakis son dönem alimlerinden olması nedeniyle, önceki sûfî tefsir geleneğindeki birikimi tefsirinde cemetmiş bir müfessirdir. "Ayetlerin Tasavvufî İşaretleri" başlıklandırması ile pek çok âyetten tasavvufî öğretilerde mesaj olarak değerlendirilebilecek yorumlar elde edebilmiştir.

İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsirinden önce yazdığı *ed-Dürerü'n-nâsire* adlı kırâate dair eserinde kırâat tarihi, kıraat imamları, problemleri, temel kırâat meseleleri ve kırâatlerin sahih, şâz ve mütevâtir tasniflendirilmesi gibi meselelerinde teorik görüşlerini serdetmiştir. Ancak *el-Bahrü'l-medîd* adlı tefsirinde ise bu konulara girmeksizin Kur'an'ın tamamındaki kırâat farklılığına dair kelimeleri ele almıştır. *ed-Dürer*'de sadece mütevâtir kırâatleri ele almışken *el-Bahrü'l-medîd*'de ise on dört kırâate dair rivayetleri dikkate alarak tefsirini yapmıştır. Kırâat farklılıklarını zikrederken klasik isimlendirme yanında kendi belirlediği bazı tasnif ve adlandırma şekli ile bu farklı rivayetleri izah ettiği görülmüştür. İbn Acîbe kırâat farklılığını ifade ederken Arap dili kaidelerine göre uzun uzun değerlendirmeler yapmış, buna hüccet getirmiş ve değişen manayı bu değerlendirmeler eşliğinde yorumuna yansıtmıştır.

Tasavvufî tefsir akımında bazı mutasavvıfların kıraat-tasavvuf ilişkisi hususunda kısıtlı değerlendirmelerinin olduğu yukarıda kısaca ifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın iki önemli iddiasından ikincisi olan kırâat-tasavvuf iliş-

kisi bağlamında, ikinci bölümde, ehl-i tasavvufun Kur'an'da işârî yorum yaparken ele aldıkları bazı başlıklar ve bu başlıkları delillendirmek/izah etmek için başvurdukları âyetler dikkate alınıp incelenmiştir.

İbn Acîbe'nin ilgili âyetlerde bazen kırâat farklılığını izah ettiği bazen de buna değinmediği görülmüştür. Ancak her iki durumda da bu farklı okuyuş keyfiyetini tasavvufî yorum yaparken ele almadığı tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle kırâat farklılığına konu olan kelimelerin, işârî yorum yapmak için imkân tanımadığı kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Akbaba, Ahmet Arif. "İşârî Veçhesiyle Tefsiru'l-Mazharî de Kıraat Olgusu". *Dergia-bant* 9/2 (2021), 725-747.
- Ay, Mahmut. *Ahmed b. Acîbe ve İşari Tefsir Açısından "el-Bahrü'l-Medîd"*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Dağ, Mehmet. "Yedi Harf Meselesine Tasavvufî Bir Yaklaşım: Gümüşhanevî Örneği". *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî Sempozyumu*. ed. İhsan Günaydın. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi 'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*. I Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dâru'l-kitâbu'l-arabî, 1984.
- Derin, Süleyman. "Sûfi Tefsir Anlayışı ve Kıraat İlişkisi". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV (Kıraat İlmi ve Problemleri)*. ed. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2001.
- Dimyâtî, Şihâbu'd-Din (Şihâbüddîn) Ahmet b. Muhammed. *İthâfu fudelaî'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erbe'ate aşer*. thk. Enes Mühra. Lübnan: Darü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1998.
- Emektar, Ramazan. "Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-Medîd Adlı Tefsiri". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 25 (ts.), 217-222.
- Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müeyesser fi'l-kırâ'âti'l-aşri'l-mütevâtira min tarîki tayyibetti'n-neşr*. Beyrut: Medâbiu Yusuf Beyzûn, 6. Baskı., 2020.
- Hatîp, Dr. Abdullatif. *Mu'cemü'l-kırâât*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sadî'd-Dîn, 2000.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. 10 Cilt. Kahire: Dr. Hasan Abbas Zeki, 2002.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. çev. Dilaver Selvi. 10 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *ed-Dürrerü'n-nâsire fî tevcihi'l-kırâ'âti'l-mütevâtire*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l- Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şerif. 2 Cilt. Tanta: Darü's-Sahâbeti't- Tûrâsi, 2002.
- Kaplan, Abdurrahim. "İşârî Tefsir Geleneğinde Coğrafi Unsurların Yorumlanması: El-Bahrü'l-Medîd Örneği". *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2020), 129-154.
- Kara, Mustafa. "İbn Acîbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/294-295. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrib Usulü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.

- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb‘ ve i’lelihâ ve hücecihâ*. II Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2007.
- Selvi, Dilaver. “Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî’nin Hayati, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 261-282.
- Süyûtî Ebü’l-Fazl Celâlüddîn. *el-Itkân fî u’lumi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Mütevellî Mansûr. Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâsî, 2009.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. ed. Ahmet Muhammed Şakir. XXIV Cilt. Müessesetü’r-Risâle, 2000.
- Taşpınar, Kadir. “ed-Dürerü’n-Nâsire fî Tevcihi’l-Kırââti’l-Mütevâtire Adlı Eseri Bağlamında İbn Acîbe’nin Kıraat Yönü”. *Mütefekkir* 8/16 (2021), 103-120.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Baskı., 2020.
- Ukberî, Ebü’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân*. Aysü’l-Bâbü’l-Halebi ve Şürakâühü, ts.